

Yunus İmrə türk təsəvvüf şeirinin görkəmli nümayəndəsi kimi

Elman Quliyev

*ADPU-nun "Türk araşdırmaları"
bölməsinin müdiri, professor, f.ü.e.d.*

XIII əsr türk sufi şeirinin görkəmli nümayəndəsi, xalq ədəbiyyatı zəminində möhtəşəm yaradıcılıq irsinə sahib olan Yunus İmrə "insanlığın ən gözəl dəyərlərindən biri kimi" (Mustafa Tatçı) ümumtürk ədəbiyyatı və mədəniyyətinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Təəssüflər olsun ki, onun həyatı (qismən də yaradıcılığı) dəqiq elmi faktlar əsasında deyil, daha çox ehtimal və rəvayətlərə istinadən öyrənilmişdir. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, şairin haqqında olan rəvayət və əfsanələrin özündə belə müəyyən həqiqət çalarlarını inkar etmək mümkün deyil.

Yunus İmrə türk təsəvvüf ədəbiyyatının böyük nümayəndələrindən biri hesab olunur. Orta Asiyada Əhməd Yəsəvi ilə başlayan xalq təsəvvüf şeiri təxminən 150 il sonra Ön Asiyada Yunus İmrənin simasında təkə davam etdirilmiş, həm də yüksək zirvəyə çatdırılaraq ədəbi məktəb səviyyəsinə qaldırılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Əhməd Yəsəvinin Asiyanın şərqində türkcəni eşq və irfan dili halına gətirməsi sahəsində gördüyü işi Asiyanın qərbində ilk dəfə Yunus İmrə davam etdirmişdir. Y.İmrə yaradıcılığı əsas etibarilə türk milli şeir vəznə olan hecada (qismən də əruzda) yazılmışdır. Bu vəznədə o, daha çox dördlüklərdən istifadə etmişdir. O, şeirlərini əsasən, Aşiq Yunus, Yunus Əmrəm, Yunus Əmrə, Miskin Yunus, Dərviş Yunus, Qoca Yunus, Yunus, Qul Yunus adları ilə yazmışdır. Yunus İmrənin ədəbiyyat aləminə heca və əruz vəznində yazılmış "Divan"ı, məsnəvi formasında yazılmış "Risalətün-Nushiyyə" ("Nəsi-hətnamə") adlı didaktik əsəri məlumdur. Lakin digər bir məlumata görə Yunus İmrənin 2 min şeiri itmiş, bugünkü nəsilərə gəlib çatmamışdır. Bu barədə rəvayət belədir ki, guya 3 min şeirdən ibarət dəftər Molla Qasım adlı bir nəfərin əlinə düşür, şeirləri oxumağa başlayan bu

şəxs başqa əqidə sahibi olduğu üçün şeirləri bəyənməyərək 1000 şeiri yandırır, 1000 şeiri isə suya atır. Növbəti şeirlərin birində Molla Qasım öz adını görür, yandırdığı və suya atdığı şeirlərin aqibəti ilə əlaqədar Y.İmrənin qabaqcadan verdiyi məlumata rast gələrək etdiyi əməldən peşman olur, qalan 1000 şeirə toxunmur. Guya 3000 şeirdən əldə qalan həmin 1000 şeir sonralar xalqa çatdırılmışdır.

Y.İmrə yaradıcılığında "Divan"a daxil olan nümunələr üstünlük təşkil edir. Qəzəl, məsnəvi, ilahi, nəfəs və s. şeir şəkillərinin yer aldığı Y.İmrə divanı heca və əruz vəznində yazılmışdır. "Fateh", "Qaraman", "Bursa" və s. nüsxələr Y.İmrə divanının ən qədim, nisbətən ən doğru nüsxəsi hesab edilir. Onu da qeyd etmək ki, Y.İmrə divanında bütün şeirlərin ona məxsusluğunu demək bir qədər çətindir. Y.İmrə adı və sənəti yaşadığı gündən son əsrlərə qədər o qədər məşhur və müqəddəs olmuşdur ki, həm İmrə təxəllüsü ilə (məs. Səid İmrə, Talibi İmrə), həm də təxəllüssüz Y.İmrə tərzində şeirlər yazılmışdır ki, sonrakı dövrlərdə bu nümunələr onun divanına daxil edilmişdir. N.S.Banarlımın sözləri ilə desək: "Adı Yunus olmayanların da söylədikləri şeirlərə öz adlarını deyil, sevdikləri və inandıqları bu ən böyük sufi şairin adını verdikləri mümkündür".

Y.İmrə Tanrı şairidir. Bu mənada Yunus İmrənin "əslim Haqdır şək deyil, nam oldu insan mənə" deməsi təsadüfi xarakter daşımır. "Əslim Haqdır" deyən Yunus İmrə varlıq, insan və könül – ruh mövcudluğunda özünün irfani missiyasını təqdim edir. Bu cür təqdimatda biz

Allahı qəlbinə hakim etmiş şairin ruhi-mənəvi məramı ilə yaxından tanış olmuşuq:

*Mən gəlmədim dava üçün,
Mənim işim sevda üçün,
Dostun evi könuüllərdir,
Könuüllər yapmağa gəldim.*

Ona görə də Yunus İmrənin şeirləri insanları Allaha doğru qanadlandıraraq könuüllərində zərrənin (insan) bütövə (Allah) “birləşmək” ümidlərini artırır:

*Sənsiz yola girir isəm,
Çarəm yox addım atmağa.
Gövdəmdə qüvvəti sənsən,
Başım götürüb getməyə.*

*Könlüm, canım, əqlim, elmim,
Sənin ilə qərar edər.
Can qanadı açıq gərək,
Uçuban dosta getməyə.*

*Tutulmadı Yunus canı,
Keçdi tamudan, uçmağı.
Yola düşüb, dosta gedər,
Ol əslinə uyarmağa.*

Y.İmrə vəhdəti-vücut fəlsəfəsinə uyğun olaraq zahiri (mədrəsə) və batini (irfan, həqiqət) emlər sırasında ikincinin Allahı dərk etmək yolunda vacibliyini daha çox önə çəkir:

*Elm eli bilməkdir,
Özünü dərk etməkdir.
Sən özünü bilməsən,
Elm nəyə gərəkdir.*

*Oxudun nə mənası,
Əgər haqqı bilməsən.
Haqqı ki, bilmədin sən
Demək, quru əməkdir.*

Digər baxımdan, Y.İmrə Allaha qovuşmağın qismət payında da elmi biliklərlə müqayisədə, könlü, duyğu “bilim”inin roluna üstünlük verir:

*Elm ilə, hikmət ilə
Kimsə bu sirrə çatmaz.
Bu bir əcaib sirdir
Elmə, kitaba sığmaz.*

və yaxud

*Ey çox kitablar oxuyan,
Həliyəm səndən, mənə bax!
Sirrə aşkar istər isən
Gəl eşq kitabın oxuyaq.*

Göründüyü kimi, sufi sənətkar “könlü gözü-nün açılmasını aşiq, məşuq” halında axtarmaqda olduqca haqlıdır. Y.İmrənin eşqi məcazi (insana) deyil, həqiqi (Allaha) eşqdır. Y.İmrə Tanrı eşqi ilə nəfəs almayan könlü viranəyə bənzədir. “Bir mən vardır məndə məndən içəri” deyən Y.İmrənin aşiqliyinin səbəbləri və eşqə mübtəla “mən”inin Tanrıya doğru uzanan yolda son məqama yetişmək arzuları bəlli olur:

*Eşqin aldı məndən məni,
Mənə səni gərək, səni.
Mən yanaram dünən, bu gün,
Mənə səni gərək, səni.*

Y.İmrə fəlsəfəsinə görə eşqin tarixi insanlığın tarixi qədər qədim və əzəlidir. O, kainatda bütün yaradanların mayasında eşq adlı cövhərin mövcudluğunu qəbul edir. “Əvvəl yer-göy yox idi, var idi eşq bünyadı” deməsi də bu hikmətin təsdiqinə xidmət edir. Y.İmrə daha irəli gedərək eşqin dini-fəlsəfi mahiyyətini ilahi-müqəddəslik çərçivəsində təqdim edir və bununla da “eşq gəlinə cümlə əskiklər bitər” irfani yanaşması daxilində eşqin zəti və mahiyyətini açıqlaya bilir:

*Eşq anadan doğmadı, kimsəyə qul olmadı,
Hökmülə əsir qılır cümlə-bilişi-yadı.*

Qeyd edək ki, Y.İmrə yaradıcılığında eşqin fərqlərindən danışıldığı kimi, öləri də olsa, eşqsiz insanlara da münasibət bildirilmiş, eşqsiz insanlara qara daş, heyvan tipində dəyər verilmişdir:

*Eşqsizlərə mənim sözüm bənzər qaya
yankısına
Bir zərrə eşqi olmayan belli bilin, yabandadır.
Eşqsizlərə vermə öyüd, öyüdündən alan deyil,
Eşqsiz adam heyvan olur heyvan öyüd alan
deyil.*

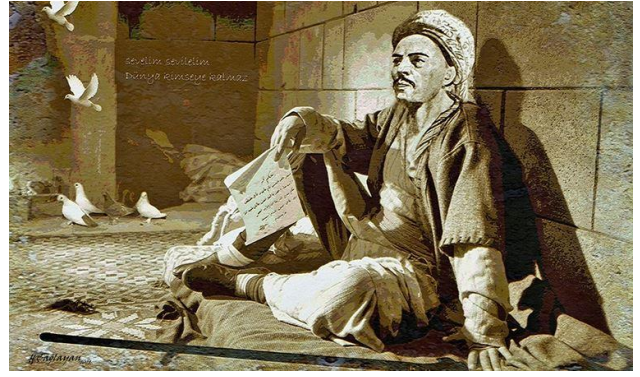
Y.İmrə şeirlərində insana olan sevgi və məhəbbətin əsasında insanın Allahın bir parçası olması ideyası dayanır. Y.İmrəyə görə məhəbbət qəlb, eşq isə ruh üçündür. Bu mənada onun “din tamam olacaq doğar məhəbbət” söyləməsi təsadüfi deyildir. Bu səbəbdən Y.İmrə düşüncələrində məhəbbət eşqin başlanğıcı rolunda çıxış edir. Yəni böyük Şəhriyarımızın sözləri ilə desək “məhəbbət risalət vədəsinə” qədəm qoyur. Buna görə də Allaha üz tutub “varlığım səndədir” deyən şair haqqa tapınan hər bir insana dərviş sevgilərini ifadə edir. Şairin həqiqi aşıqlığı bütün məqamlarda ruhuna hakimdir, etdiklərinin kor-təbii deyil, şüurlu olduğunu təsdiqləyir:

*Mənəm o eşq bəhrisi dənizlər heyran mənə,
Dərya mənim qətrəmdir, zərrələr ümman mənə
Çün dosta gedər yolum mülki-əzəldir elim
Haqdan söylər bu dilim eşq oldu seyran mənə.*

Y.İmrə yaşadığımız həyatda insanı “qərib”, “vətənsiz” hesab edir. Hər bir insanın öz vətəninə “Allah diyarı”na getmək istəyini ali məqsəd kimi poetik formada belə səciyyələndirir:

*Bu dünyaya gələn kişi axır yenə getsə gərək,
Müsaфіrdir, vətəninə bir gün səfər etsə gərək.
Vədə quldur, ol dost ilə bir bu cahana gəlmədik,
Bəs nə qədər əylənərik, ol vədəmiz yetsə gərək.*

Y.İmrə düşünən insanın fikirlərində Allaha çatmağın yollarını əks etdirir. Burada sevgi, istək o qədər güclüdür ki, insan sevginin yaratdığı “çəkisizliyə” düşür, bəzən özünü unudaraq dünyadan köçmək vədəsini də gözləyə bilməyib şikayətçiyə çevrilir. Çünki Y.İmrənin təqdim etdiyi aşıq tək insan və tək bir könül düşüncəsində Haqq ilə Haqq olmaq iddiasındadır. Bu düşüncə onu tərki dünyalığa yox, eşqin ünvanı olan azadlıq məqamına - Haqqa doğru aparır:

*Eşqin zemzemesindən aşıq boynu zəncirli,
Azadlıq istəməzlər belə qaldılar dustaq.
Mən bu yurdlu deyiləm, burda durub nə edirəm
Neçə-neçə tutsaklı tuzak üzüm gedirəm.*

Y.İmrə bu dünyanı haqdan qopub haqqa qayıdan insanın “keçid mərhələsi” hesab edir. Allahdan şüur payı alan insanın bu mərhələdə ibadətə ona verilən mükafatın şükrü kimi qiymətləndirilir. Allah-islam inamının insanda ibadətə meyl yaratdığı üçün Y.İmrə hamını bu yola dəvət edir:

*Müsləmanam deyən adam
Şərti nədir bilsin gərək.
Tanrı buyruğun tutub
Beş vaxt namaz qılsın gərək.*

*Hər kim bu sözdən almadı,
Beş vaxt namazı qılmadı,
Bilin müsəlman olmadı
Cəhənnəmə girsin gərək.*

Y.İmrə vəhdəti-vücut nəzəriyyəsinin tələblərinə uyğun olaraq insanın öz şüuruna hakim olduğu “keçid mərhələsi”ndə nəfsə uymasını Allah eşqinə mane olan qorxunc hal hesab edir. Çünki “nəfs maddədir, maddəyə bağlıdır, maddə eşqi, maddə ehtirasıdır” (N.S.Banarlı). Məhəmməd peyğəmbərin hədislərinin birində ifadə olunan “kənardakı düşmənle savaşıb onu məğlub etməyimiz bizim kiçik savaşımdır. Fəqət nəfsimizlə savaşıb onu məğlub etməyimiz bizim böyük cihadımızdır” – fikirlərində nəfsi məğlub etmənin əhəmiyyət dərəcəsi müəyyənləşdirilir. Burada təkə maddi nemətlərdən yox, həm də çox yaşamaq iddialarından da imtina edilir. Əsl həyata can atan Y.İmrə ölümü həm imtahan, həm də bayram hesab edir.

*Bu dünyaya qalmayaq gəl,
Fanidir, aldanmayaq gəl
Bir ikən ayrılmayaq gəl
Gəl dosta gedək, gəl, könül!*

*Gəl bu cahandan biz köçək,
O dostun elinə uçaq.
Bütün arzulardan keçək
Gəl dosta gedək, gəl, könül!*

Yunis İmrədə dərvişlik məqamı xüsusi mərhələ təşkil edir. Y.İmrə dərvişliyi ilkin mənə anlamında (farsca, dər - qapı, viz - gözən) deyil, doğruluq, yaxşılıq, həqiqi eşq və s.İrfani anlamında götürərək Haqq yolçusu məqamında təqdim edir. Yunis İmrə dərvişliyi haqq axtaran və haqqı təbliğ edən səyyaha bənzədir. Y.İmrə vəhdətə, Haqqa qovuşmağı, dərvişlik üçün son mənzil hesab edir. Buna görə də o, şəriət, təriqət, mərifət və həqiqət mərhələlərindən keçməyi dərvişliyin vacib şərti sayır. Y.İmrə Əhməd Yəsəvi və Hacı Bektaşlı təlimlərinə uyğun olaraq şəriət, təriqət, mərifət və həqiqət mərhələlərinin hər birinə aid olan 10 şərti dərvişliyin əsas əməlləri sırasına daxil edir. Eşq yolunun mələmət əhli (qarşısına qoyduğu məqsədə çatmaq üçün heç nədən çəkinməyən) olan dərvişin son dayanacağı Vüslətdir. Y.İmrə dərvişi duyuş, düşüncə və inanış mərhələlərindən keçirməklə bu yolçuluğun şərəfli olduğu qədər, çətin olduğunu da dilə gətirir. Ümumilikdə 40 vacib şərti icra etməyin çətinliyini və nəfsə qalib gəlməyin asan olmadığını bəyan edən şair eşq və sətri dərvişliyin vacib amilləri sırasında önə çəkir:

*Mən dərvişəm deyən insan iş bu yolda ar
gərəkmez,
Dərviş olan insanların könlü gendir, dar
gərəkmez.
Dərviş könlüsüz gərəkdir, söyəndə dilsiz
gərəkdir.
Döyəndə əlsiz gərəkdir, xalqa bərabər gərəkmez.*

Y.İmrə haqqı təbliğ edən, üzünü Allah dər-gahına tutan dərvişlərin pak və dürüst olmalarını, daim gümüşlənmə (təmizlənmə) prosesində olmalarını da gərəkli hesab edir:

*Hər kimə kim dərvişlik bağışlana
Qəlbi gedə pak ola gümüşləndə
Nəfəsindən müşki-ənbər yayıla
Budağından ilü şar yemişləndə
Aşiqin göz yaşlı həm göl olar
Ayağında saz bitib qamışlana.*

Y.İmrə bir irfan sahibi olaraq peyğəmbərə, övliyalara müqəddəs şəxslərə Allahın nuru kimi baxmış, xüsusilə Məhəmməd peyğəmbərə ithaf olunan şeirlərdə onu “haqq peyğəmbəri”, “mə-ləklər mülkünün sultanı”, “tanrı elçisi”, “nur mənbəyi” və s. şəkildə mədh etmişdir:

*Sən haqq peyğəmbərsən şəksiz, gümansız,
Sənə uymayanlar gedər imansız.
Aşiq Yunus neylər dünyanı sənsiz,
Adı gözəl, özü gözəl Məhəmməd.*

Həzrəti Məhəmmədə şairin məhəbbəti o qədər güclüdür ki, Allah rəsulunu görmək, ona qovuşmaq istəyi, həsrət yangısı şəkildə ifadə olunur və ruhən Məhəmməd peyğəmbər hüzurunda dayanan şairin sufianə diləkləri belə açıqlanır:

*Arayıb, axtarıb tapam izini,
İzinin tozuna sürtəm üzümü,
Haqq nəsim əyləsə görəəm üzünü,
Ya Məhəmməd, könül arzular səni.*

*Eşq dənizi mənəm, mən,
Dənizlər heyran mənə,
Dərya mənim qətrəmdir,
Zərrələr ümman mənə!*

– deyərək öz “mən”inin intəhasızlıqlarından bəhs açan Y.İmrə bu “mən”in mütəsəvvif-ruhi, hissi cəhətləri ilə yanaşı, onun arxasında dayanan həqiqi qürur və təəssübkeşlik amillərinə də yer verir.

Y.İmrə insan qəlbinə hakim kəsilən ilahi eşqi Allah ilə insan arasında rabitə hesab edir. Y.İmrəyə görə hökmləri yerinə yetirmədən (şəriət), onları düşüncə və inanış sistemində dərk etmədən (təriqət) və islami sirləri dərin-dən anlayıb əməldə təcəssüm etdirmədən (mərifət) həqiqətə qovuşmaq (Allaha çatmaq) qey-

ri-mümkündür. Y.İmrə insana adi məxluq kimi baxmır. Onun nəzərində insan Allahdan qopan nur və qüdrət parçasıdır. Qurani-Kərimin “Nur” surəsində yazılmışdır: “Allah gözlərin və yerin nurudur. Allah nur üstündə nurdur. Allah dilədiyini nura qovuşdurur.” Y.İmrə Quran məntiqinin davamı olaraq bütün mərhələlərdə (şəriət, təriqət, mərifət) idrakın Allaha qovuşmaq yolundakı əhəmiyyətini xüsusi vurğulayır.

Y.İmrə insanın yaranışı müqabilində şükr etməsini (ibadəti) Allaha qovuşmağın vacib şərtlərindən biri kimi dəyərləndirir:

*Nəyi sevar isən, imanın oldur,
Necə sevməyəsən, sultanın oldur.*

Özünü “fənaya”, nəfsini Haqqa təslim edən Y.İmrənin irfani görüşləri ilə özündən əvvəlki və zamanındakı türk-sufi təriqətləri arasındakı təsir və bağlılığı inkar etmək mümkün deyildir. Bu sırada Ə.Yəsəvi və Y.İmrə təsəvvüf görüşlərindəki oxşarlığı xüsusi qeyd etmək lazımdır. Ə.Yəsəvinin Türkünstanda əsasını qoyduğu “Yəsəvilik” təriqəti Türkünstan sərhədlərini aşaraq, Şərq-islam dünyasının əksər mərkəzlərində yaranan Babai, Bəktəşi, Nəqşbəndi, Heydərilik və s. təriqətlərin yaranmasına təsir göstərmişdir. Bu mənada, Ə.Yəsəvi təsiri həmin təriqətlərin nümayəndələri olan ayrı-ayrı şəxslərin dünyagörüşlərinin formalaşmasından və yaradıcılıqlarından yan keçməmişdir. Ə.Yəsəvi ilə Şərq sufi ədəbiyyatının sonrakı dövrlərinin görkəmli nümayəndələri C.Rumi, Y.İmrə, S.Vələd, S.Təbrizi və s. arasında olan əlaqə və bağlılığın əsas səbəbini də məhz bunda axtarmaq lazımdır. Bu təsir və əlaqə əsasən onların yaradıcılıqlarının ideya-məzmununda özünü nümayiş etdirmişdir. Belə ki, C.Ruminin “Məsnəvi”, Y.İmrənin “Risalətün-nüşhiyyə”, S.Vələdin “Maarif” və s. əsərlərində Ə.Yəsəvi ilə başlanan sufi dəyərlər bu və ya digər formada əksini tapmış, orta əsrlər türk-islam fəlsəfi fikrinin inkişafında örnək rolunu oynamışdır. Diqqət etdikdə görürük ki, klassik Şərq ədəbiyyatında dünya sirlərinin “Allah sirri və möcüzəsi” şəklində dəyərləndirilməsinin mükəmməl ifadə və deyim tərzii Əhməd

Yəsəvi ilə başlayır. Bu baxımdan Allahın yaratdıqlarının ən şərəflisi, haqq yolçusu olan insana münasibətdə Yunis İmrə də Ə.Yəsəvi kimi onu bir canlı varlıq şəklində təqdim etmir, insanı ruh, nur daşıyıcısı hesab edir. Belə demək mümkünsə, Əhməd Yəsəvinin Türkünstanda əsasını qoyduğu sufi-təsəvvüf görüşlərini təxminən 150 il sonra Y.İmrə Ön Asiyada davam etdirmişdir.

Ə.Yəsəvidə olduğu kimi Y.İmrədə də tanrı sevgisi, ilahi eşq aparıcıdır. “Yəsəvilik”də “vəhdəti-vücut” fəlsəfəsinə uyğun zərrənin (insanın) bütövə (Allaha) qovuşmaq arzusu Yunis İmrə poeziyasında da özünü göstərir və ilahi eşq dərinliyində özünəməxsus ifadəsini tapa bilir. Hər iki irfan sahibi Allahı dərk etməyi “könlü” və duyğu “bilimində” mümkün sayır. Ona görə də Allaha, peyğəmbərə, müqəddəs əshabələrə, ibadətə, mövcudiyyətə sevgi bildirmək, şükürlər etmək, maddiyyatdan, nəfs qulu olmaqdan, “kənar sevgilərdən” və s. uzaqlaşmaq kimi irfani görüşlər Ə.Yəsəvi ilə Y.İmrəni eyni bir “nur körpüsündən” keçirib Tanrı dərğahına aparır. Biz hər iki sufünün təmsalında “Allahdan aşılıq diləyən”, “eşq odunda yanan”, “dünyanı haram sayan”, “eşq dərdlərinə dava olmayan” Rəbbin sadıq bəndələrini

görür, onların Allah dərgahına “çağırışlarını” eşidirik. Məsələn, Yunis İmrənin

*Eşq məqamı alidir, eşq qədim, əzəlidir.
Eşq sözünü söyləyən qüdrət dilidir.
Deyən ol, eşidən ol, görən ol, göstərən ol
Hər sözü söyləyən ol, surət can mənzilidir.*

misralarında ifadə olunan məna Ə.Yəsəvinin

*Eşq məqamı türlü məkan, ağlın yetməz
Başdan-başa zorluk, cəfa, möhnəti getməz
Mələmətlər, ihanətlər kilsa, keçməz
La-məkanda haqdan dərslər aldım işta.*

fikirləri ilə üst-üstə düşür.

Hər iki təsəvvüf şairinə görə içində ruh daşıyan, qəlbi Allah nuru ilə dolu olan insan yaxşı əməl sahibi olmalıdır ki, Allah mərhəminə tuş gəlsin, əbədi aləmin layiqli sakininə çevrilsin:

*Eşq bağıni möhnət ilə göyərtməsən,
Hor görülür şom nəfsini öldürməsən,
“Allah” deyib içinə nur doldurmasan,
Vallah, billah səndə eşqin nişanı yox*

(Ə.Yəsəvi).

*Nəfs arzusundan keçib, eşq qədəhindən içib
Dost yoluna ər kimi durmayan aşiqmidir*

(Y.İmrə).

Ə.Yəsəvi bu fikrin davamı kimi mərhəmət və rəhmliyi “Allah deyib içinə nur doldurmağın” əsas şərtlərindən hesab edir. Çünki insan mərhəmətli və rəhmli olan Allahın “əməl daşıyıcısı” olduğu təqdirdə özündə mərhəmət hissini yaşada bilir və bu halda insan Allah dərgahının “məhrəm” bəndəsinə çevirilir. Davud peyğəmbərin “Allahım, insanları niyə yaratdın?” sualına Cənab Haqqın “Mən gizli dəfinə idim, bilinməyi sevdim, bilinmək üçün insanları yaratdım” cavabı ilə əslində Allahın insana verdiyi missiyanın mahiyyəti açılır. Hədislərin birində deyildiyi kimi “Allahın insanı öz rəhman surətində yaratması” onun pisliklərdən uzaqlaşması və xeyirxahlığı üçün zəmin yaradır. Bu mənada həm Ə.Yəsəvi, həm də Y.İmrənin eyni mövqedə dayandığının şahidi olu-

ruq. Əhməd Yəsəvi də Y.İmrə kimi Allaha qovuşma yolunda insan idrakının əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirir, məhz insanın idrak vasitəsilə hər şeyi anlayıb, onu tətbiq yolu ilə insanlığını təmin etməsini xüsusi vurğulayır:

*Harda görsən könlü qırıq, mərhəm ol sən,
Öylə məzlum yolda qalsa, həmdəm ol sən
Məhşər günü dərgahına məhrəm ol sən
Mən-sən deyən kimsələrdən keçdim işta.*
(Ə.Yəsəvi)

*Həqiqət sirri-əsrarın cahanda əhli-hal anlar,
Avam olan nə bilsin, hali-eşqi həp günah anlar.*
(Ə.Yəsəvi)

Əhməd Yəsəvinin “Divani-hikmət” əsəri kimi Y.İmrənin “Risalətün-nüşhiyyə”si də bir əxlaq kitabı olmaqla yanaşı, həm də din ilə təsəvvüfün vəhdətidir. Ona görə də əsərlərdəki şeir parçalarında Quran hikmətlərinin sadəcə sadalanması yox, həm də bir növ bunlara sufi yanaşma vardır. Məsələn, bu cəhətin Ə.Yəsəvi sənətində əksi belədir:

*Bismillahla başlayaraq hikmət söyləyib
Taliblərə inci, cövhər saçdım işta
Riyazəti qatı çəkib, kanlar yutub
Mən dəftəri-sani sözün açdım işta.*

(Ə.Yəsəvi)

“Divani-hikmət” başdan-ayağa insanın Allaha olan məhəbbətini ön plana çıxarır. Ona görə də Ə.Yəsəvi öz hikmət xəzinəsində insanın yeri, rolu, vəzifələrindən bəhs açmaqla onu daimi ibadətə səsləyir. Maraqlıdır ki, Ə.Yəsəvi ibadəti yalnız namaz qılmaq və dua etməkdən ibarət hesab etmir. O, riyakarlığı insanlığa xas olmayan hal kimi dəyərləndirir. Oruc tutmağı, namaz qılmağı öz pis əməllərinə pərdə edənləri imandan uzaq sayır. “Yəsəvilik” təriqəti İslam dininin qanunları əsasında formalaşdığından Ə.Yəsəvi bu baxışlarında öz qənaətlərini dini hökmlərə uyğunlaşdırır və hamı üçün vacib məqamları diqqətə çatdırır:

*Oruc tutup halka riya kılanları,
Namaz kılıp tesbih ele alanları,*

***Şeyhim diyip başka bina kuranları
Son deminde imanından cüda kıldım.***

Şairə görə, insan həm də əməli, düşüncəsi ilə ibadət edir. Ə.Yəsəvi belə hesab edir ki, yalnız bu yolu seçənlərin ibadəti tamdır. İnsan ona verilən ömür vaxtını düzgün xərcləməlidir. Əgər o, könlünü Allaha təslim edirsə, onun yolunda “can verməyə” hazırsa, əsl aşiqə çevrilir, axirətini qazanır:

***Aşiq deyil sevdiginə can verməsə
Köylü degil çapa yapıp nan verməsi
Burada ağlayıp axirətdə can verməsə
Yolda qalır, Xuda lütfünü alanı yox.***

və yaxud

***Ey xəbərsiz, eşq əhlindən bəyan sorma,
Dərd isə sən, eşq dərdinə dərman sorma,
Aşiq olsan, zahidlərdən nişan sorma
Bu yollarda aşiq olsə, günahı yox.***

Bu halı biz eyni ilə Y.İmrənin yaradıcılığında da görə bilirik. Y.İmrədə də problemə bu cür yanaşma bir daha onu təsdiqləyir ki, Ə.Yəsəvi yaradıcılığında özünü göstərən sufi ideyalar özündən sonrakı ədəbiyyata, ədəbi düşüncəyə təsirsiz ötürməmiş və bu, ədəbiyyatda ənənə rolunu oynaya bilmişdir.

***Canını eşq yoluna verməyəni aşiqmidir?!
Cəhd eyləyib ol dosta irməyəni aşiqmidir?!
(Y.İmrə)***

Ə.Yəsəvinin hikmətlərdən ibarət olan məşhur əsərində bütün məsələlərə islami təfəkkür yanaşmasında münasibət var. Allah, peyğəmbər, şəriət qaydaları, ibadət yolları və s. barədə yazılanların qaynağında, heç şübhəsiz, müqəddəs Quran ideyaları dayanır:

***Mənim hikmətlərim fərmani-Sübhan
Oxuyub anlasan, mənai-Quran.***

Diqqət etdikdə bu ideya və fikirlərin Y.İmrə yaradıcılığında olduqca sadə və təsirli formada davamına rast gəlmək mümkündür.

***Şəriət əhli iraq ereməz bu mənzilə
Əslim Haqqdır, şəkk deyil mürşiddir Quran mənə***

Göründüyü kimi, Y.İmrə “əslim Haqqdır, şəkk deyil” deməklə şəriət, təriqət, mərifət mərhələlərini keçməklə həqiqət məqamına yetişdiyini bəyan etmiş və bu yolda Quranın vəsilə olduğunu açıq şəkildə bəyan etmişdir. Əslini Haqq (Allah), Quran rəhbər hesab edən Y.İmrənin yaradıcılığında irfanın insanlıq tarixinin gözəl dəyəri kimi yer almasının ənənə bağlılığını inkar etmək mümkün deyil:

***Həqiqət bir dənizdir, şəriət onun gəmisini
Çoqlar gəmidən cıqub dənizə talmadılar.
(Y.İmrə)***

Bütün bunlar onu göstərir ki, Y.İmrə türk təsəvvüf ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi kimi təkcə türk dünyasının deyil, bütün müsəlman şərqinin zəngin ənənələrində özünəməxsus yaradıcılıq formalaşdırmış, özündən sonrakı ədəbiyyatın inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Elman Quliyev

**Yunus Emre as a great representative of
Turkish Sufi poetry
Summary**

Yunus Emre is one of the most prominent representatives of medieval Turkish Sufi poetry. The article analyzes Yunus Emre's legacy in terms of gnosis. The philosophy of true love in Yunus Emre's work is focused on the values of Sufism. The article analyzes Yunus Emre's and Ahmad Yesavi's gnosis in parallel, and examines the common feature of both artists. The article also discusses the rich traditions of Yunus Emre's art in the Muslim-eastern world.